

*Paweł Kubiak**

KODY KOMUNIKACYJNE MIĘDZY INWARIANCJĄ A WARIANCJĄ PRZEKŁADOWĄ

Gdy spojrzymy na utwór literacki niejako w rzucie 3D, dostrzeżemy w nim dzięki namysłowi badawczemu Krysztofiak (1999, s. 73) trzy płaszczyzny kodów, które tworzą artystyczną całość, a mianowicie kod leksykalno-semantyczny, kod kulturowy oraz kod estetyczny. Jakość przekładu konkretnego dzieła jest według słów badaczki zdeterminowana znacznym zakresem korelacji „trzech wymienionych kodów komunikacyjnych w procesie translatorskim” (Krysztofiak 1999, s. 73). Ich harmonijne współbrzmienie pozwala na uznanie przekładu za dobry, natomiast „dominacja lub niedowartościowanie mogą się objawiać w postaci nadinterpretacji lub zafałszowania treści i estetyki utworu” (Krysztofiak 1999, s. 73). Może się zdarzyć, iż tłumacz dokona zabiegów „doszacowujących” jeden z przywołanych kodów (Krysztofiak 1999, s. 73), ewentualnie sam autor będzie artykułował swoje oczekiwania, „aby jego tłumaczenia [...] nie tylko osiągnęły estetyczny i literacki status oryginału, ale miejscami nawet go przewyższały” – mowa tu o Milanie Kunderze (Kosta 2010, s. 138). Ten ostatni aspekt nie przyczynia się z pewnością do zapewnienia „wartości estetycznej”¹ przekładu równoważnej tekstowi wyjściowemu (por. Albrecht 2013, s. 34). Podobnie „niedowartościowanie kodu leksykalno-semantycznego lub kulturowego” skutkuje zwykle ubytkiem w jakości translatu (Krysztofiak 1999, s. 74). Zatem kody komunikacyjne uznać należy za **inwariant** przekładowy – to stwierdzenie nie wzbudzi chyba kontrowersji. Mniej konsensualne jest już rozumienie samego inwariantu².

Gdyby przyjąć optykę preskryptywną (w nawiązaniu do Freunek 2007, s. 22), pojmowany on będzie jako owa „część przenoszonych (implicytnie i eksplicytnie) informacji, która **bezwzględnie** musi pozostać niezmieniona” (Lipiński 2000,

* Dr Paweł Kubiak, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Lingwistyki Stosowanej, 61-485, Poznań, ul. 28 Czerwca 1956 roku nr 198.

¹ Określenie nawiązuje do „wartości komunikacyjnej” (Jäger 1975, s. 87) oraz do „kodu estetycznego” Krysztofiak (1999, s. 91 i n.).

² Por. omówienie dywersyfikacji pojęciowej inwariantu u Baker (2005, s. 227 i n.).

s. 25)³ – owa niezmiennność jest warunkiem *sine qua non* powodzenia aktu komunikacji (Lipiński 2000, s. 25)⁴. Podobna kategoryczność w spojrzeniu na inwariant wybrzmiewa także u Lebieźnińskiego (1981, s. 38), charakteryzującego przedmiotowe definiendum jako „desygnat względnie jego składnik, którego przy tłumaczeniu nie można usunąć lub zastąpić bez uszczerbku dla zawartości tekstu”. Autor dodaje jednak, że takie ujęcie uwidacznia płynność granicy pomiędzy niezmiennikiem a wariantem (Lebieźniński 1981, s. 38).

W procesie translacji tłumacz dokonuje intuicyjnej zwykle hierarchizacji inwariantów, według Albrechta (2013, s. 36; por. Lipiński 2000, s. 25 i n.). Jak najdalej idące zachowanie **inwariancji** przez przekładowcę – na miarę jego możliwości – pozwala „uznać przekład za **ekwiwalentny** w stosunku do oryginału” (Albrecht 2013, s. 36). Owo naznaczone subiektywizacją rozumienie ekwiwalencji, które jednak „jest zasadniczo otwarte na intersubiektywną weryfikację”, badacz podnosi do rangi „kryterium definicyjnego każdego tłumaczenia” (Albrecht 2013, s. 36). Albrecht (2013, s. 34) nie stawia znaku równości pomiędzy inwariancją a ekwiwalencją, ten pierwszy termin oznacza dla niego **jednakowość** (niem. *Gleichheit*), natomiast **ekwiwalencję** opisuje on jako **równoważność** (niem. *Gleichwertigkeit*), którą ilustruje zaczerpniętą ze *Słownika średniołacińskiego* (MLW 1959–1967) sentencją: „haec enim enuntiatio: »non omnis homo albus est« aequivalent hic »quidam homo non albus est«” („»nie każdy człowiek jest biały« jest ekwiwalentne w stosunku do »niektórzy ludzie nie są biali«”; Albrecht 2009, s. 22).

Podobnie Kvam (2009, s. 131) upatruje w inwariancji relację identyczności – konstruowaną w konkretnej sytuacji komunikacyjnej. Widać tutaj uwypuklenie dynamicznego spojrzenia na inwariancję (Lipiński 2000, s. 86). Odwołując się do przykładu umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania pomiędzy Niemcami a Norwegią, Kvam (2009, s. 131) identyfikuje inwariancję „w odniesieniu do motywacji działania, struktury tekstu, treści i progresji tematycznej”, mówi on, iż „znaczenie tekstu zostało ustalone dla obu tekstów przez producentów [...] jako identyczne” oraz wskazuje na interakcyjne nakreślenie relacji identyczności. W odniesieniu do tekstów literackich należy – w nawiązaniu do Freunek (2007, s. 20) – przyjąć stwierdzenie, iż postulat inwariancji nie obliuguje tłumacza do dążenia do identyczności, lecz zachowania w translacji danego elementu oryginału „w *porównywalnej i rozpoznawalnej* formie” (Freunek 2007, s. 20), co – jak przyznaje przywoływana tu badaczka (Freunek 2007, s. 20, przyp. nr 16) – powoduje nieostrość tej kategorii.

Warto ustosunkować się w tym miejscu do inkorporowania do myślenia analitycznego o przekładzie konceptu **potencjalnych inwariantów**, proponowanego

³ Wytluszczenie pochodzi ode mnie [P. K.], podobnie jak wszystkie inne wytluszczenia w artykule.

⁴ Warto nadmienić, iż taka perspektywizacja tłumaczenia (tzn. jako aktu komunikacji) może budzić sprzeciw (por. Dębski 2006, s. 23 i n.).

przez Freunek (2007, s. 22f.), która – odrzucając orientację preskryptywną – nadaje swoim badaniom kierunek „prospektywno-deskryptywny” (Freunek 2007, s. 24); prospektywność rozważań dotyka właśnie potencjalności, czyli „możliwości lub też niemożliwości zachowania inwariancji w odniesieniu do określonego aspektu tekstu” (Freunek 2007, s. 23). Innymi słowy, opatruje ona etykietą potencjalności te elementy tekstu wyjściowego, które „mogłyby podlegać wymogom inwariancji”⁵ (Freunek 2007, s. 23, przyp. 19), a „które z tych czy innych względów nie zostały lub tylko częściowo zostały” przetransferowane do przekładu (Freunek 2007, s. 22 i n.). Perspektywa deskryptywna natomiast kieruje uwagę krytyka przekładu na efekty działań przekładowcy (Freunek 2007, s. 24). W moim przekonaniu analityk ma prawo do formułowania tam, gdzie to zasadne, mniej lub bardziej kategoriycznych ocen (w nawiązaniu do Hejwowskiego 2013, s. 78 i n.) czy postulatów zachowania inwariancji (oraz prezentacji sugestii naprawczych), co implikuje przyjęcie optyki preskryptywnej, ale dopuszcza też spojrzenie na inwariancję przez pryzmat potencjalności.

Przychylić trzeba się do stanowiska Freunek (2007, s. 23), iż stosowanie kategorii ekwiwalencji, adekwatności (o której krótko będzie mowa poniżej) i inwariancji (szeroko rozumianych) także w odniesieniu do przekładu tekstów artystycznych jest uprawomocnione, co więcej – autorka akcentuje wręcz „szczególną przydatność” tych terminów „do opisu i krytyki przekładu literackiego” (Freunek 2007, s. 23)⁶. Można się z tą opinią zgodzić lub nie, niemniej warto testować użyteczność opisową tych kategorii.

Jako że w niniejszym artykule obiektem szczególnego oglądu będą kategorie inwariancji / inwariantów oraz wariancji, przedstawione zostaną odnośne próby ich typologizacji. Schreiber (1993, s. 33) przeprowadza podział inwariantów na **wewnątrz-** i **zewnątrztekstowe** (niem. *textinterne Invarianten* / *textexterne Invarianten*)⁷. Do tych pierwszych zalicza aspekty formalne i treściowe, natomiast druga subklasa mieści w sobie intencję (nadawcy) i działanie (na odbiorcę) (Schreiber 1993, s. 33). Warto też z pewnością zwrócić baczną uwagę na klasyfikację dokonaną przez Freunek (2007, s. 120 i n.), która wyróżnia m.in. po dwa rodzaje inwariancji denotacyjnej i konotacyjnej:

1. Pierwszy rodzaj inwariancji denotacyjnej, nazwany przez badaczkę **inwariancją denotacyjną A** (niem. *denotative Invarianz A*), zakłada transport

⁵ Tłumaczenie terminu *Invarianzforderungen* za Pieciul-Karmińską (2009–2010, s. 87, przyp. 11).

⁶ Również Zybatow (2009, s. 247) uznaje ekwiwalencję za „konstytutywną także dla przekładu literackiego”. W innym miejscu podkreśla, iż „cel przyświecający tłumaczowi podczas tłumaczenia jest niezmienny”, a mianowicie „stworzenie ekwiwalentnego i adekwatnego w stosunku do tekstu wyjściowego translatu” (Zybatow 2012, s. 8). Wprawdzie nie wymienia on *explicite* inwariancji, to jednak można założyć, iż legitymizacja ekwiwalencji implikuje również uznanie inwariancji.

⁷ Por. rozróżnienie na inwariancję struktury tekstu (niem. *textstrukturelle Invarianz*) i pragmatyki tekstu (*textpragmatische Invarianz*) u Kvama (2009, s. 133 i n.).

do translatu „znaczenia denotacyjnego wypowiedzi niezależnie od aspektów konotacyjnych, ewokacyjnych i funkcjonalnych”; może się zdarzyć, iż inne wymiary, jak np. konotacyjny, zostaną „całkowicie utracone” (Freunek 2007, s. 120). Natomiast **inwariancja denotacyjna B** wystąpi, gdy np. znaczenie konotacyjne zostanie przetransponowane „na płaszczyznę denotacyjną (w formie »metakomentarzy«)” (Freunek 2007, s. 121).

2. Kolejny rodzaj, **inwariancja konotacyjna A** (*konnotative Invarianz A*; Freunek 2007, s. 121) polega m.in. na „zachowaniu ilości, rozkładu i przynależności konotatorów do danej płaszczyzny lingwistycznej” (Freunek 2007, s. 122)⁸. W przypadku zaś **inwariancji konotacyjnej B** ma miejsce zachowanie w translacie takiego samego bądź podobnego konotatu jak w tekście wyjściowym (Freunek 2007, s. 122). Dla uproszczenia proponowałbym rezygnację z wydzielania subklas A i B dla inwariancji denotacyjnej i konotacyjnej.

3. Dalszy rodzaj inwariancji wyodrębniony przez autorkę to **inwariancja ewokacji** (*Invarianz einer Evokation*; Freunek 2007, s. 122)⁹. I tak w odniesieniu do tzw. literackiej ustności, o której będzie mowa w artykule, ewokowana może być np. afektywność, ewaluacja, zorientowanie na słuchacza (Freunek 2007, s. 222) czy „cechy mówcy” (Freunek 2007, s. 54 i n.).

4. Następny rodzaj to **inwariancja funkcjonalna** (*funktionale Invarianz*; Freunek 2007, s. 122). Funkcją literackiej ustności jest przede wszystkim stworzenie „wrażenia »frazeologiczności«” wypowiedzi (Freunek 2007, s. 222; por. także s. 56 i n.).

5. Istotna może być również **inwariancja intensywności oddziaływania** (*Invarianz der Wirkungsintensität*; Freunek 2007, s. 122). Freunek (2007, s. 89), odnosząc się do literackiej ustności, proponuje termin „intensywność oddziaływania” na określenie „gradualnego »efektu stylistycznego«, który jest wywoływany przez język bliskości w tekście literackim”. Kategoria ta warunkowana może być według Freunek (2007, s. 89) m.in. takimi aspektami, jak: (1) „normy, odnoszące się do bezpośredniego otoczenia tekstowego elementu języka bliskości”,

⁸ Konotatory to – odwołując się do przykładu analizowanej przez autorkę tzw. literackiej ustności – „elementy językowe, które przypominają pewien sposób lub technikę mówienia” (Freunek 2007, s. 60). Np. w ilustratywnie przytoczonym przez autorkę zdaniu „Ich hab da mal ein paar Jährchen abzumachen jehabt” (z książki *Berlin Alexanderplatz* Döblina) leksemy *Ich, hab, mal, Jährchen, abzumachen, jehabt* „konotują konkretną technikę mówienia, a mianowicie język miejski Berlina oraz konkretny sposób mówienia, czyli swobodny”. „Język miejski Berlina” i „swobodny sposób mówienia” Freunek (2007, s. 60) określa mianem konotatów.

⁹ Freunek (2007, s. 29) powołuje się w swoim rozumieniu ewokacji na Coseriu (1994, s. 137), który definiuje przedmiotowy termin jako „funkcje [znaków językowych na poziomie tekstu], których nie można bezpośrednio sprowadzić do funkcji przedstawieniowej” lub też „możliwość odniesienia się do czegoś za pomocą języka, właściwie bez mówienia o tym”. Zaznacza przy tym, iż ewokacji nie należy utożsamiać ze skojarzeniami. Autorka opisuje ewokację (w nawiązaniu do Coseriu) jako „proces semiotyczny, tzn. proces wnioskowania lub inferencji”, dodaje też, iż „może on opierać się na skojarzeniach”, co ma często miejsce (Freunek 2007, s. 29).

(2) „stopień stygmatyzacji [...] konotatorów lub konotatów”, (3) „stopień konwencjonalizacji” wykładników ustności czy też (4) „rodzaj fikcjonalnej sytuacji komunikacyjnej (i konwencje jej przedstawienia)”¹⁰. Intensywność oddziaływania rośnie proporcjonalnie do stopnia stygmatyzacji (Freunek 2007, s. 90), natomiast w przypadku stopnia konwencjonalizacji zależność ma charakter odwrotnie proporcjonalny (Freunek 2007, s. 91). Z kolei w pewnej sytuacji komunikacyjnej intensywność może być uzależniona od tego, czy dany fenomen języka bliskości będzie konotowany jako taki przez fikcjonalnych uczestników tejże sytuacji (por. Freunek 2007, s. 96).

6. Dla całościowej oceny przekładu esencjonalna jest bez wątpienia **inwariancja częstości występowania lub frekwencji** (*Invarianz der Vorkommenshäufigkeit oder Frequenz*; Freunek 2007, s. 122 i n.).

7. Pozostaje jeszcze **inwariancja zawartości narracyjnej** (*Invarianz des narrativen Inhalts*; Freunek 2007, s. 122).

Freunek (2007, s. 123) zaznacza, iż możliwe jest współwystępowanie kilku rodzajów inwariancji, np. funkcjonalnej, ewokacyjnej i konotacyjnej, może także między nimi zachodzić relacja kolizji, np. pomiędzy inwariancją intensywności oddziaływania z jednej strony a inwariancją ewokacyjną i konotacyjną z drugiej; inwariancje mogą też być osiągnięte tylko w pewnym stopniu („inwariancje częściowe”, niem. *Teilinvarianzen*), np. w formie konotatu niejasnego (*diffuses Konotat*).

Jak zauważa Schreiber (1993, s. 61), hierarchizacja inwariantów – w przybliżeniu – może zostać dokonana „poprzez przyporządkowanie tekstu wyjściowego [...] do konkretnego typu tekstu” w myśl typologii tekstów Reiß (1993, s. 18). Jednakże w ten sposób nie można wydobyć na światło dzienne wszystkich potencjalnych inwariantów, natomiast same działania interpretacyjne na tekście, choć pozwalają możliwe inwarianty dostrzec, to jednak wykrystalizowanie się w ich wyniku jasnej hierarchii niezmienników należy do rzadkości (Schreiber 1993, s. 61). Badacz konkluduje, iż „precyzyjna hierarchizacja” inwariantów możliwa jest na drodze zbadania „konkretnych okoliczności tłumaczenia, czyli *adekwatności*”, której konstytuentami są „czas, cel i grupa docelowa tłumaczenia” (Schreiber 1993, s. 61).

Stosowanie kategorii inwariancji sytuuje w polu widzenia jej antypodę, czyli **wariancję**¹¹. W poszukiwaniu typologii tego zbioru możemy odwołać się znów do Schreibera. Badacz rozróżnia pomiędzy: (1) wariancjami uwarunkowanymi hierarchią inwariantów (niem. *hierarchiebedingte Varianzen*) – są to „odstępstwa między tekstem wyjściowym a tekstem docelowym, które wynikają z hierarchicznie ważniejszych wymogów inwariancji” (Schreiber 1993, s. 127), następnie (2) wariancjami inherentnymi (niem. *inhärente Varianzen*),

¹⁰ Tłumaczenie *Redesituation* (= *speech situation*) m.in. za: Kulczycki (2012, s. 42, przyp. 5).

¹¹ Por. pojęcie „przesunąć w przekładzie” (*shifts of translation*; Baker 2005, s. 226 i n.).

które obejmują m.in. „zmiany na poziomie formy tekstu z uwagi na zmianę języka oraz związaną z tym zależną od danej pary językowej nieprzekładalność pewnych elementów formalnych” oraz „inherentne zmiany funkcji” (Schreiber 1993, s. 127), a także (3) wariacją „omyłkową” (niem. „*irrtümliche*” *Varianz*), na którą składają się rezultaty błędów tłumacza (Schreiber 1993, s. 128). Jeśli zdarzają się przypadki braku korespondencji pomiędzy oryginałem a przekładem, które nie dadzą się subsumować pod wymienione wyżej rodzaje wariacji, wówczas należy przyjąć, iż ich źródłem są wymogi wariacji (niem. *Varianzforderungen*), a to oznacza, że modyfikacje mają charakter intencjonalny (Schreiber 1993, s. 129). Klasyfikacja Schreibera odsyła nas do przyczyn zmian w stosunku do tekstu wyjściowego, gdyby natomiast stworzyć bliźniaczy podział w stosunku do wyodrębnionych przez Freunek rodzajów inwariancji (proponowałbym implementację wariacji denotacyjnej i konotacyjnej bez wydzielenia podtypów, podobnie też w stosunku do inwariancji), to możliwy byłby być może dokładniejszy opis analityczny przekładów czy też jednostek przekładowych, uwzględniający różne aspekty zewnątrz- i wewnątrztekstowe (w nawiązaniu do Schreibera 1993, s. 33).

Specyfika tekstów artystycznych każe zwrócić uwagę na odmienne od tekstów specjalistycznych inwarianty, których dostarcza analiza tworzywa literackiego w połączeniu z projekcją adekwatności przekładu (por. Freunek 2007, s. 23). Takimi inwariantami są anonsowane już wyżej **kody komunikacyjne**, o których trzeba powiedzieć, że są ze sobą sprzężone. W artykule podjęta zostanie próba wycinkowej mikroanalizy inwariancji kodu estetycznego i leksykalno-semantycznego w przekładzie; opierać się ona będzie na czterech wybranych częściach serii powieści kryminalnych austriackiego pisarza **Wolfa Haasa** o prywatnym detektywie Brennerze (ze szczególnym uwzględnieniem trzeciej części), ufundowanej na bogatej osnowie wzmiankowanych kodów.

Na początku należy krótko choćby przedstawić protagonistów książki: Brenner nie jest, mówiąc eufemistycznie, ideałem detektywa, nie działa on w sposób przemyślany, skoordynowany, można powiedzieć w ślad za Rupprechterem (2003, s. 55), że jego „metodologia” odzwierciedla „poetykę Haasa”, a jest to „poetyka roztargnienia”. Brenner nie mówi też zbyt wiele i właściwie nie jest głównym bohaterem cyklu – jest nim narrator (Plener 2003, s. 107)¹². To, jak mówi, co mówi i do kogo, jest głównym ingredientem kodu estetycznego powieści. A mówi on, zdaje się, bezpośrednio do czytelnika; jak zauważa Metz (2004, s. 4), Wolf Haas „z dużą dozą dowcipu tworzy [...] typowy klimat austriacki” i wywołuje u czytelnika wrażenie, że znajduje się w knajpie podczas tzw. *stammtischu*. Słuszne jest zatem oczekiwanie, że tym ewokacjom w przekładzie zostanie nadany status „żelaznego” inwariantu. Swoistym atestem ekwiwalencji

¹² W tym miejscu chciałbym podziękować p. dr. Peterowi Plenerowi za przesłanie mi swojego artykułu.

wynikającej z zachowania tej inwariancji jest recepcja przekładu; polski recenzent dzieli się spostrzeżeniem, iż czytelnik (pierwszego tomu cyklu) obcuje z „narracją prowadzoną tak, jakby ktoś opowiadał komuś tę historię przy kuflu z piwem” (Szczerba b.d.). Może się jednak zdarzyć, iż na poziomie lokalnym wymogi inwariancji tylko pozornie zostaną spełnione. Poniżej przykład z trzeciego tomu cyklu (noszącego tytuł *Komm, süßer Tod*), obrazujący, jak narrator zwraca się do swojego „słuchacza”:

(1a) Du wirst sagen, der Brenner ist vielleicht nur eifersüchtig auf den Ruhm vom Bimbo gewesen. Aber da muß ich sagen, **spar dir den Psychologen lieber für einen anderen auf** (Haas W. 2009a, s. 34).

(1b) Powiesz, że pewnie Brenner pozazdrościł Bimbo rozgłosu. Ale mówię ci, lepiej nie zwracaj psychologom głowy tym przypadkiem (Haas W. 2008b, s. 38).

Wprawdzie wydaje się, że w przekładzie polskim zostały zachowane inwariancja funkcjonalna, konotacyjna i ewokacyjna, jednakże tłumaczenie zdania „spar dir den Psychologen lieber für einen anderen auf” („**lepiej nie zwracaj psychologom głowy tym przypadkiem**”) z uwagi na wariancję denotacyjną, wynikającą z nieprawidłowej interpretacji i reekspresji znaczenia denotacyjnego, nie może zostać uznane za optymalne. Problematiczne zdanie zostaje natomiast poprawnie przetransferowane w przekładach angielskich: „But all I can say to this is: **save the psychologists for a more deserving case**” (Haas W. 1998, s. 27) / „But I’ve got to tell you, **save the psychologizing for somebody else**” (Haas W. 2014, s. 32).

Powyższa ilustracja to przedsmak tego, co tworzy tkankę estetyczną powieści Haasa, czyli tzw. **literackiej** wzgl. **fikcyjnej ustności** (niem. *literarische Mündlichkeit* / *fiktive Mündlichkeit*) czy też **literackiego języka bliskości** (niem. *literarische Nähesprache*), które to określenia będą tutaj stosowane w ślad za Freunek (2007, s. 27 i n., 196). Badaczka używa atrybutu „fikcyjny” w połączeniu z ustnością w znaczeniu „sztucznie wytworzona”, natomiast „literacka ustność” oznacza dla niej „wypowiedzi ustne jako części tekstów literackich” (Freunek 2007, s. 27); oba te terminy zostają przeciwstawione „codziennej ustności” (niem. *mundane Mündlichkeit*), będącej niczym innym jak tą ustnością, z którą jesteśmy na co dzień skonfrontowani, która jest „autentyczna czy też naturalna (wytworzona w warunkach »ustnego mówienia«)” (Freunek 2007, s. 28). W dalszej części artykułu przywołane zostaną wybrane, wycinkowe tylko przejawy tego fenomenu estetycznego.

Jednym z eksponentów ustności *à la* Haas są na poziomie syntaksy konstrukcje **eliptyczne** – poniżej dwa przykłady z cytowanej już wcześniej trzeciej części cyklu:

(2a) Dienstlich haben sie sich ja siezen müssen, besonders am Funk, weil internationale Regeln und alles. Und Sprechanlage natürlich schon ein bißchen wie Funk (Haas W. 2009a, s. 23).

Tłumaczenie polskie tej partii tekstu jest całkowicie pozbawione elips:

(2b) Na służbie wszyscy musieli zwracać się do siebie per pan, zwłaszcza przez radio, bo tak nakazywały międzynarodowe przepisy i w ogóle. A oczywiście głośnik jest trochę jak radio (Haas W. 2008b, s. 27).

Wariancja ma tutaj podłoże idiosynkratyczne, nie ma ona „etiologii” inhereentnej. Wydaje się jednak, że można wprowadzić drobne korekty elidujące orzeczenie do przekładu, aby osiągnąć jeszcze lepszy efekt z punktu widzenia inwariancji funkcjonalnej, konotacyjnej, ewokacyjnej oraz inwariancji intensywności oddziaływania: „[...] bo międzynarodowe przepisy i w ogóle. A oczywiście głośnik trochę jak radio”. W jednym z dwóch istniejących przekładów angielskich tylko pierwsze zdanie spełnia kryterium zachowania inwariancji:

(2c) On business, they had to use last names, especially on the intercom, international radio regulations and all that. After all, intercom is a bit like radio (Haas W. 1998, s. 20).

Za to w drugim przekładzie oba zdania transportują inwariant wyjściowego fragmentu:

(2d) Officially, they had to be quite formal, especially over the radio, because international radio rules and all. And intercom, needless to say, a little bit like radio (Haas W. 2014, s. 21).

Kolejny przykład z tejże samej części powieściowego cyklu:

(3a) Aber der Brenner kein Kommentar (Haas W. 2009a, s. 49).

Wersje angielskie zachowują eliptyczny inwariant:

(3b) But Brenner no comment (Haas W. 1998, s. 38).

(3c) Brenner, though, no comment (Haas W. 2014, s. 48).

Tylko w przekładzie polskim tłumaczka zdecydowała się na wypełnienie zdania:

(3d) Ale Brenner powstrzymał się z komentarzem (Haas W. 2008b, s. 56).

Można jednak oddać tę kwestię inaczej, a mianowicie – czerpiąc inspirację z przekładu rosyjskiego („Но Бреннер – никаких комментариев”; Haas W. 2009b, s. 19) – zrekonstruować inwariant: „Ale Brenner – żadnego komentarza”. Jeszcze lepsze pod względem strukturalnym byłoby takie oto tłumaczenie: „Ale Brenner zero komentarza”, miałoby ono jednak inny posmak stylistyczny niż oryginał, zatem wprowadziłoby wariancję intensywności oddziaływania.

W idiolekcie narratora zauważalna jest obecność słowa *passe-partout* (niem. *passe-partout-Wort*, *Allerweltswort*), jakim jest słowo *ding(s)*, które „łącz[y] minimalną intensję [niewielką określoność treściową] z maksymalną ekstensją [dużą

klasą denotatów]” (Koch, Oesterreicher 2011, s. 108). Przyjrzyjmy się „wciele-
niom” tego słowa, które „oznacza wszystko i nic” oraz „jest w równym stopniu
bezsensowne, jak i niezastąpione” (Haas F. 2005, s. 133), co uprawomocnia je
na pozycji priorytetowego inwariantu.

(4) Und der Schwaighofer auch nie ein besonderer **Dings**¹³ (Haas W. 2011a, s. 25).

W przykładzie polskim zdanie to (pochodzące z pierwszej części cyklu pt.
Auferstehung der Toten), a więc i słowo *Dings* zostaje poddane nieuzasadnio-
nej omisji, którą można zakwalifikować jako szczególny rodzaj wariancji. W po-
niższym przykładzie (również z pierwszego tomu) przedmiotowe słowo podlega
w tłumaczeniu na język polski wariancji denotacyjnej i konotacyjnej:

(5a) Dazu mußst du wissen, an dem Tag, wo er bei der Polizei aufgehört hat, hat er aus einem
gewissen **Dings** heraus auch mit dem Rauchen aufgehört¹⁴ (Haas W. 2011a, s. 17).

(5b) Bo musisz jeszcze wiedzieć, że tego samego dnia, gdy rzucił policję, to rzucił też palenie,
lichu wie, co go podkusiło (Haas W. 2007, s. 19).

Przekład angielski tego elementu zdania, rekonstruując tylko częściowo in-
wariant denotacyjny, balansuje też w sferze konotacyjnej między inwariancją
(w sensie powtarzalności i rozpoznawalności ekwiwalentu) a wariancją – choć
omawiane tutaj słowo nie jest konsekwentnie oddawane w przekładzie pierwsze-
go tomu, to jednak w wyniku pewnego podobieństwa między poniższym ekwiwa-
lentem a ekwiwalentami występującymi w przekładzie drugiej części (por. przy-
kłady 6c, 7c, 8c) tłumaczenie to przyczynia się w jakimś stopniu do budowania
rekurencji omawianego tutaj słowa:

(5c) [...] you should know, on the day he quit the force, he also, out of some kind of, **I don't
know**, quit smoking (Haas W. 2013a, s. 17).

Gdy w drugiej części cyklu (*Der Knochenmann*) Brenner wybiera się
do przybytku płatnej miłości celem zebrania informacji, to zaglądający w zaka-
marki życia wewnętrznego, a konkretnie motywacji detektywa narrator dzieli się
z czytelnikiem następującą uwagą:

(6a) Unter uns gesagt, der Brenner ist sich selber nicht ganz sicher gewesen, gehe ich jetzt nur
hin quasi Recherche, oder ist **ding** auch ein bißchen dabei (Haas W. 2010, s. 61).

(6b) Mówiąc między nami, Brenner również nie był całkowicie pewny swych zamiarów: czy
jadę tam wyłącznie w celu rzekomych poszukiwań, czy przy okazji chcę też coś z tego mieć
(Haas W. 2008a, s. 81).

(6c) Just between us, Brenner himself wasn't entirely certain, either, *am I going for the re-
search, per se, or is there a little, **you know**, too* (Haas W. 2013b, s. 73).

¹³ Przykład podany za: Nindl (2010, s. 138).

¹⁴ Przykład podany za: Nindl (2010, s. 138).

Porównując przekład polski i angielski, można odnieść wrażenie, iż ten ostatni bardziej oddaje ową tkwiącą w rzeczonym słowie „niewielką konkretyzację semantyczną” (Koch, Oesterreicher 2011, s. 111), która „jednak w warunkach komunikacyjnej bliskości” umożliwia identyfikację referenta (Koch, Oesterreicher 2011, s. 113). A zatem tłumaczenie polskie wydaje się cechować nieco większą konkretyzacją czy też „referencjalizacją” (Henjum 2004, s. 514) niż oryginał i skonstrastowany tutaj przekład angielski. Zupełnie wyraźnie widać przedmiotową różnicę w stopniu (pożądaney) niedookreśloności semantycznej pomiędzy oryginałem oraz przekładem polskim w poniższym przykładzie.

(7a) Und er hat auf einmal gespürt, das soll jetzt nicht irgendwie **ding** klingen, daß man ihm praktisch die Lebensader abgedrückt hat (Haas W. 2010, s. 73).

(7b) I nagle poczuł się tak, no nie chciałbym, żeby to zabrzmiało **patetycznie**, jakby mu tam w Klöch formalnie dech zaparło (Haas W. 2008a, s. 97).

Zachodzi tu variancja denotacyjna, której następstwem są także variancje na innych poziomach. Tłumaczka na język angielski jest bardziej konsekwentna w swoim działaniu mikrostrategicznym – jako ekwiwalent *ding* pojawia się tutaj ponownie *you know*, co zwiększa szansę na identyfikację tego elementu jako składnika idiolektu narratora.

(7c) And all of a sudden Brenner felt - and I don't mean for this to sound somehow, **you know** - like somebody was practically clamping down on his lifeblood (Haas W. 2013b, s. 87).

Również w odniesieniu do kolejnego fragmentu porównanie inwariancji w przekładzie polskim i angielskim wypada na korzyść tego ostatniego.

(8a) Ich würde es lieber nicht erzählen, was ihn aufgeschreckt hat, das kannst du mir glauben. Es hat mit **ding** zu tun. Intimität (Haas W. 2010, s. 95).

(8b) Wolałbym nie opowiadać, co go obudziło, możesz mi wierzyć. Rozumiesz, **te sprawy**. Intymne (Haas W. 2008a, s. 125).

(8c) I'd prefer not to say what startled him, trust me on this. It had to do with **you-know**. Intimacy (Haas W. 2013b, s. 110).

Zaznaczyć trzeba jednak, iż w przekładzie angielskim drugiej części cyklu inwariancja konotacyjna omawianego leksemu (w sensie ilościowej obecności i konsekwencji ekwiwalencyjnej) nie zawsze zostaje zachowana, co w końcowym rozrachunku nie pozostaje bez wpływu na inwariancję frekwencyjną znaczników artystycznego zamysłu Haasa.

Prawdziwą eksplozję użycia rzeczzonego słowa przy „akompaniamencie” jego mutacji (*ich dingse mir...*, *Dingsegger*) obserwujemy na końcu tomu cyklu zatytułowanego *Das ewige Leben* (*Życie wieczne*), w którym ginie główny bohater, czyli narrator:

(9a) [...] und ich denke mir noch, ich habe noch nie ein Loch gesehen, das so schnell näher kommt, und ich **dingse** mir noch, wie kann ein **dings** in der hand so groß sein wie das Arnold-**Dingsenegger**-Stadion, und das schießt so schnell aus der hochgerissenen Hand vom **ding**, vom vom vom wie heißt er schnell, vom **ding**, vom vom vom, dass ich, und ich höre noch **ding** wie wie wie **ding** und **ding** und riesenrotes Loch und ganz gewaltig **ding** und ich **ding** und ich **ding ding ding** [...] (Haas W. 2011b, s. 220).

I słowo *ding* zostaje powtórzone jeszcze 398 razy.

(9b) [...] i myślę sobie jeszcze, jeszcze nigdy nie widziałem takiej dziury, żeby się tak szybko zbliżała, i że sobie tylko tak **tenteguję**, jak ten w ręce może być większy od Stadionu im. Arnolda **Tenteneggera**, i to tak strasznie szybko strzela z tej podniesionej ręki z, z z z, jak mu tam, z **tęgo**, z z z, że aż mnie, i jeszcze słyszę **ten** jak jak jak **ten** i **ten** i potwornej wielkości czerwona dziura i tak strasznie **ten** i ja **ten ten** ja **ten ten ten** [...] (Haas W. 2011c, s. 222 i n.).

Wydaje się, że dla zwiększenia stopnia inwariancji konotacyjnej oraz intensywności oddziaływania w cytowanym przekładzie byłaby wskazana homogenizacja ekwiwalencyjna tak mocno wyeksponowanego słowa *passee-partout*:

[...] i to tak strasznie szybko strzela z tej podniesionej ręki z, z z z, jak mu tam, z **ten tęgo**, z z z, że aż mnie, i jeszcze słyszę **ten tęgo** jak jak jak **ten tęgo** i **ten tęgo** i potwornej wielkości czerwona dziura i tak strasznie **ten tęgo** i ja **ten tęgo ten tęgo** ja **ten tęgo ten tęgo ten tęgo** [...].

Podane powyżej przykłady uwypuklają fakt, że ustność u Wolfa Haasa jest „wysoce nienaturalna” – w takiej formie nie znajduje ona potwierdzenia w rzeczywistości komunikacyjnej, choć ją symuluje (Rupprechter 2003, s. 65); „główną rolę literackiego języka bliskości” należy upatrywać w „ewokacji autentyczności, przynajmniej do pewnego stopnia” (Freunek 2007, s. 119).

Dalej należy podkreślić za Haasem F. (2005, s. 127), iż egzemplifikowane wcześniej „skrącanie języka potocznego” mające na celu „naśladowanie ograniczoności” czy też „mimesis filozofii ludowej” niesie ze sobą **komizm werbalny**. Manifestuje on się także choćby w grach językowych, których substratem mogą być np. szeroko rozumiane nazwy realiów¹⁵:

(10a) Draußen hat gerade der Junior alle aus dem Hof hinausgestaubt, praktisch: Am liebsten würde ich das ganze Gesindel mit dem neuen Raab-**Kärcher**-Hochdruckschlauch **hinaus-kärchern** (Haas W. 2009a, s. 70).

(10b) Na zewnątrz Junior właśnie wykurzał wszystkich z dziedzińca, co w praktyce oznaczało: najchętniej **wygoniłby** całą hałastę za pomocą nowego węża ciśnieniowego marki Raab-**Kärcher** (Haas 2008b, s. 80).

(10c) Outside, Junior is chasing them all from the yard, thinking wouldn't I just love to **hose** the whole gang **away** with the new high-pressure-**hose** (Haas W. 1998, s. 51).

(10d) Back outside, Junior was dispersing everybody from the courtyard, i.e. What I'd like to do most is **take** my new Raab **Kärcher**-brand high-pressure hose **to** this whole mess (Haas W. 2014, s. 68).

¹⁵ Przykład przytoczony za: Kubiak (2014).

Czasownik nawiązujący do znanej także w Polsce, Anglii czy USA firmy produkującej urządzenia czyszczące jest obecny w uzusie niemieckim; choć teoretycznie można go zbudować w językach przekładu, to jednak od potencji kreacyjnej do domestykacji droga jest raczej daleka. W przytoczonych niżej propozycjach translatorskich na wyróżnienie zasługuje jedynie rekonstrukcja gry językowej w jednym z przekładów angielskim przy zastosowaniu czasownika *hose* oraz będącego semantyczną generalizacją złożenia *high-pressure-hose* (przykład 10c). Choć wprowadzona została tutaj pewna wariancja denotacyjna oraz intensywności oddziaływania, to „ocalała” inwariancja konotacyjna, ewokacyjna (ewokacja emocji) oraz funkcjonalna (tworzenie wrażenia autentycznego języka bliskości, a także generowanie komizmu werbalnego). Reasumując, stopień zachowania „wiązki inwariantów” w tym tłumaczeniu można uznać za w zupełności wystarczający. W oryginale dodatkowej szczypty humoru dodaje słowo wypełniacz *praktisch*, którego transfer za pomocą „co w praktyce oznaczało” (przykład 10b) należy uznać za niezbyt fortunny, gdyż pozbawia on przekład inwariancji konotacyjnej, funkcjonalnej (komizm słowny; por. Kubiak 2014) oraz inwariancji intensywności oddziaływania (także w odniesieniu do rozwiązań w przekładach angielskich nie można mówić o pełnej rekonstrukcji inwariancji, ponadto i tu trzeba wskazać na brak konsekwencji ekwiwalencyjnej w przekroju całego tłumaczenia).

Dla języka Haasa charakterystyczne są także powtórzenia rozproszone po całej powieści (Rupprechter 2003, s. 62 i n.). I tak np. dla drugiej części septalogii o symptomatycznym tytule *Der Knochenmann* (Kostucha / *The Bone Man*) centralnym słowem są *kości*, będące **rekurencyjną** nicią przetykaną przez autora w różnych miejscach tekstury książki:

(11a) Dann ein Foul von einem Klöcher Verteidiger, daß du die **Knochen** krachen gehört hast (Haas W. 2010, s. 15).

(11b) Potem zdarzył się faul ze strony obrońcy Klöch, tak że słyhać było trzask łamanej **kości** (Haas W. 2008a, s. 18).

(11c) Then, a foul called on a Klöcher defender – and you could just hear the **bones** cracking (Haas W. 2013b, s. 20).

I kolejne elementy owej „struktury kostnej” powieści:

(12a) „Ich nix Held“, hat der Brenner noch gehört und dann das fürchterliche Kreischen von der **Knochenmehlmaschine**, wie der Jugo endlich seine Gerippe hineinstopft. Das hat den Brenner jetzt wieder daran erinnert, wie gestern noch der hinterste von den 3500 Zuschauern die **Knochen** von dem Oberwarter Stürmer krachen gehört hat. Nur hat es jetzt umgekehrt geklungen. Also wenn du dir vorstellst, du stehst da als Stürmer am Rasen und auf einmal hörst du, wie den 3500 Zuschauern alle **Knochen** brechen [...]. Jetzt hat sich der Brenner schnell verzogen, weil erstens der Riesenlärm, und zweitens hat er endlich mit der Chefin reden wollen. Er hat sich gedacht, was schnüffle ich da bei den Hendl**knochen** herum, wenn ich noch nicht einmal einen richtigen Auftrag habe (Haas W. 2010, s. 22).

(12b) „Ja nie bohater” – usłyszał jeszcze Brenner, a potem rozległ się straszny trzask maszyny do mielenia **kości**, kiedy Jugosłowianiec wreszcie wetknął w nią szkielety, które trzymał w dłoniach. Brenner przypomniał sobie, jak poprzedniego dnia nawet w ostatnich rzędach kibiców słyszać było trzask łamanej **kości** napastnika drużyny Oberwartu. Tylko teraz brzmiało to jeszcze gorzej. Wyobraź sobie, że jesteś napastnikiem, stoisz na murawie boiska i nagle słyszysz, jak trzy tysiące pięciuset widzów łamie sobie wszystkie **kości** [...]. Brenner szybko wyniósł się po cichu, po pierwsze z powodu ogromnego hałasu, a po drugie chciał wreszcie porozmawiać z szefową. Pomyślał sobie, po co mam węszyć wśród sterty **kości**, skoro jeszcze nie mam konkretnego zlecenia (Haas W. 2008, s. 27).

(12c) “No hero”, Brenner heard him say, followed by that terrible squeal of the **bone** grinder as the Yugo finally stuffed the chicken carcass into it. Brenner was reminded of the 3,500 spectators yesterday, and how even the ones seated the farthest back should still hear Oberwarts’s **bones** cracking. Only now it sounded reversed. So, if you were to picture yourself as the striker standing there on the grass, and suddenly you heard the **bones** of all 3,500 spectators breaking at once [...]. Brenner was quick to disappear now, because first of all, the excruciating noise, and second, he wanted to finally talk with the manager. He thought to himself, *what am I doing snooping around those chicken bones when I don’t even have a real contract yet* (Haas W. 2013b, s. 28).

W obrębie przytaczanego fragmentu nie występują ubytki w „szkielecie” przekładów. Kości „napotykamy” także w trakcie rozmowy Brennera z artystą-malarzem Palfingerem, gotującym *Klachlsuppe*, rozpowszechnioną głównie w Styrii (Pohl 2007, s. 88), gdzie osadzona jest akcja książki:

(13a) [Palfinger; P. K.] holt zwei große **Knochen** aus einem Topf.

„Und das sind die **Knochen** dazu?“

„Schweins**knochen**. Nicht von einem Menschen. Die Menschen**knochen** sind nichts wert“.

„Für eine Suppe nicht“.

„Für eine Suppe nicht und sonst auch nicht. Ich kenne einen, der hat sich die **Knochen** drei- undzwanzigmal gebrochen“.

„Autounfall?“

„Lauter Kleinigkeiten. Er fällt aus dem Bett, Rippe ab. Er tritt mit dem Fuß falsch auf, **Knöchel** hin“ (Haas W. 2010, s. 100)

(13b) [Palfinger; P. K.] wyciąga z garnka dwie duże **kości**.

– To na tych **kościach**?

– Na świńskich **kościach**. Nie na ludzkich. Ludzkie **kości** się nie nadają.

– W każdym razie na zupę.

– Ani na zupę, ani do czego innego. Znam człowieka, który miał dwadzieścia trzy razy **złamanie**.

– Wypadki samochodowe?

– Nie, po prostu śmieszne rzeczy. Wypadł z łóżka – złamane zebro. Żle stąpnął – **kostka** (Haas W. 2008b, s. 130).

(13c) [Palfinger; P. K.] took two big **bones** out of a pot.

“So, those **bones** are for the soup?”

“Pig **bones**. Not from a human. Human **bones** aren’t good for anything”.

“Not for a soup”.

“Not for a soup and not for anything else, either. I know someone who’s broken twenty-three **bones**”.

“Car accident?”

“Just little things. Fell out of bed, down a rib. Took a wrong step, the **ankle**” (Haas W. 2013b, s. 115).

W pewnym momencie Brenner domyśla się, że jego interlokutor miał siebie na myśli:

(14a) Daß der selber der Mann mit den kaputten **Knochen** gewesen ist (Haas W. 2010, s. 100).

(14b) [...] to on sam był tym człowiekiem o kruchych **kościach** (Haas W. 2008a, s. 131).

(14c) [...] he himself was the man with the broken **bones** (Haas W. 2013b, s. 115).

I konstatuje:

(15a) Wahrscheinlich hast du zu wenig Kalk in den **Knochen** (Haas W. 2010, s. 100).

(15b) Prawdopodobnie masz niedobór wapnia (Haas W. 2008b, s. 130).

(15c) You probably don't have enough calcium in your **bones** (Haas W. 2013b, s. 116).

W zestawionych tutaj fragmentach stwierdzić można dwie omissje w przekładzie polskim oraz jeden inherentny warians konotacyjny w przekładzie angielskim (*Knöchel* = *ankle*). Rodzi się pytanie, czy opuszczenia w przekładzie polskim można potraktować jako nieistotne, czy też jest to znaczące zubożenie „kości” powieści. Wydaje się, że można przejść do porządku dziennego nad niewielkim ubytkiem w inwariancji konotacyjnej, jako że „kostna” rekurencja została wystarczająco wyraźnie zarysowana, ponadto tłumaczka przełożyła w jednym miejscu *Klachlsuppe* jako „zup[ę] na świńskich **kościach**” (Haas W. 2008a, s. 131), co można potraktować jako kompensację, a zatem należałoby właściwie mówić o jednej omissji. Inna ocena musi jednak zostać wydana w odniesieniu do poniższych partii tekstu:

(16a) Und ich weiß auch nicht, wie das menschliche **Hirn** hier funktioniert, ob wirklich der Kontakt mit verwandten Elementen so eine steigernde Wirkung hat. [...] Aber daß es so was gibt! Wie der Brenner das **Hirn** von den beiden Achtzehnjährigen von der Mittelleitschiene geputzt hat, hat sich auf einmal in seinem eigenen **Hirn** etwas gerührt (Haas W. 2009a, s. 163).

(16b) I nie wiem, jak tu funkcjonuje ludzki **umysł** i czy rzeczywiście kontakt z pokrewnymi żywiołami działa tak bardzo mobilizująco. [...] Coś niesamowitego! Kiedy Brenner zmywał **mózgi** obu osiemnastolatków z jezdni, nagle w jego **mózgu** coś się poruszyło¹⁶ (Haas W. 2008b, s. 188).

W tym fragmencie należałoby zaakcentować potrzebę zastąpienia w pierwszym zdaniu leksemu *umysł* słowem *mózg*, tak aby zachować zabieg polegający na trzykrotnym powtórzeniu słowa *Hirn* (= *mózg*), który jawi się jako inwariant (dwukrotne tylko powtórzenie jest zauważalnym uszczerbkiem dla rekurencji lokalnej – pomimo obecności tego słowa w innych partiach tekstu). Do przekładów angielskich oraz do przekładu rosyjskiego został on przetransportowany w niezmienionej postaci:

¹⁶ Przykład przytoczony za: Kubiak (2014).

(16c) Now I don't know how the human **brain** works here, whether contact with related really has an amplifying effect. [...] But would you believe it! Just as Brenner is cleaning the **brains** of the two eighteen-year-olds off the crash barrier, something twitches in his own **brain** (Haas W. 1998, s. 116; por. tenże 2009b, s. 66 oraz 2014, s. 166).

Jak można było zobaczyć w powyższych przykładach, budulcem materiałowym kodu estetycznego jest kod leksykalno-semantyczny. Inne jego egzemplifikacje prezentuje w odniesieniu do *Komm, süßer Tod* Freunek (2007, s. 220, 223 i n.). Pozwolę sobie jeszcze tylko na krótkie spojrzenie na wariacje w obrębie tego kodu generowane przez omyłki przekładowcy. Błędy mogą wynikać np. z **pluricentrycznego** wzgl. **pluriarealnego** charakteru języka niemieckiego. Jako przykład niech posłuży fragment z pierwszej części cyklu o detektywie Brennerze, a o pomyłkę przyprawił tłumacza leksem *Kasten*, oznaczający w Austrii szafę (także w Szwajcarii oraz w południowych Niemczech), natomiast znaczenie „skrzynia” ograniczone jest do pewnej części obszaru Niemiec (Ammon et al. 2004, s. 395):

(17a) Der Brenner hat noch zwei **Kästen** gehabt, die sein Großvater gebaut hat. Schöne, schlanke Nußholzk**kästchen**, die sind schon in der Wohnung von seinen Eltern gestanden, wie er auf die Welt gekommen ist (Haas W. 2011, s. 24).

(17b) Brenner ma jeszcze dwie **skrzynie**, które zrobił dziadek. Piękne, wąskie **skrzynki** z drewna orzechowego stały już w domu jego rodziców, kiedy przyszedł na świat (Haas W. 2007, s. 27).

Błąd to raczej niedużego kalibru, a odbiorca tłumaczenia polskiego nie odczuje być może w ogóle kontekstowo-logicznego dysonansu. Poważniejszym wariantem omyłkowym jest przeinaczenie sensu jednostki tekstu wyjściowego, będące (niezamierzonym) wprowadzeniem odbiorcy w błąd. Poniżej fragment z *Komm, süßer Tod*:

(18a) Ich glaube, die Wohnung ist der Hauptgrund gewesen, warum der Brenner ohne langes Überlegen die Stelle als Rettungsfahrer angenommen hat. Und nicht das Ansehen. Weil wenn du heute siebenundvierzig Jahre alt geworden bist ohne gewaltiges Ansehen, dann, **auf deutsch** gesagt: scheißt du die restlichen Jahre auch darauf (Haas W. 2009a, s. 16 i n.).

(18b) Uważam, że właśnie to mieszkanie było głównym powodem, dla którego Brenner bez długiego namysłu przyjął posadę kierowcy pogotowia. A nie szacunek. Skoro przeżyłeś już czterdzieści siedem lat i do tej pory nie dochrapałeś się większego uznania, to, jak mówi **niemieckie przysłowie**: sraj na to przez resztę życia (Haas W. 2008b, s. 19).

W zasobach niemieckojęzycznej paremiologii takiego przysłowia nie znajdziemy, fraza *auf deutsch* denotuje całkiem inne znaczenie („jasno, bez ogródek”, Dudenredaktion 2003, s. 371), które prawidłowo zostało odczytane przez autorkę tłumaczenia na język rosyjski:

(18c) [...] Ведь если ты в наше время сорок семь лет прожил без почета и уважения, тогда тебе, **попросту** говоря, начхать на них и в оставшиеся годы (Haas W. 2009b, s. 5).

Jeden z przekładów angielskich zawiera omissję rzeczzonej frazy, ponadto następujący po niej w oryginale czasownik w „tonacji fekalnej” uległ stylistycznej aprecjacji:

(18d) [...] you couldn't give a toss about the remaining years (Haas W. 1998, s. 15).

Z kolei drugi przekład angielski – podobnie jak polski – zawiera warians będący błędem:

(18e) [...] Because these days, when you're forty-seven years old and lacking considerable standing, then, as we say **in German**: You don't give a damn about the years you've got left, either (Haas W. 2014, s. 15).

Ponadto, aby zachować inwariancję intensywności oddziaływania owego wulgarnego czasownika, lepszy byłby tutaj ekwiwalent „You don't give a shit about ...”

Jeśli chodzi o kod kulturowy powieści Haasa, to jest on bogaty w odwołania mające na celu „archiwizację [...] wiedzy lokalnej” (Baßler 2005, s. 192). Baßler (2005, s. 184) zalicza książki o Brennerze do tzw. **literatury pop**, która utrwała „w niemal pozytywistyczny sposób kulturę współczesną z taką intensywnością, z takim zapalem kolekcjonerskim, jaki był w medium literatury w ubiegłych dziesięcioleciach niespotykany”. Recepcja Haasa w takiej perspektywie – bynajmniej nieczęsta, jak się wydaje – powinna uwrażliwiać szczególnie na potrzebę dążenia do zachowania możliwie wysokiego stopnia inwariancji przekładowej w zakresie przejawów kultury życia codziennego (Baßler 2005, s. 193).

Powyższa analiza poszczególnych rozwiązań translatorskich nie może oczywiście pretendować do miana ewaluacji generalnej spożytkowanych tutaj przekładów, gdyż pokazuje tylko punktowe rezultaty działań przekładowców w mikroskali. W dokonaniu zbalansowanej oceny konieczne może okazać się holistyczne spojrzenie na determinanty transferu literackiej ustności (i nie tylko tego fenomenu), do których oprócz wymogów inwariancji odnoszących się do oryginału zaliczają się „normy, konwencje i tradycje literatury docelowej”, a także „występujące w kulturze docelowej normy dla przekładów literackich” (Freunek 2007, s. 94). Zawężając jednak perspektywę oglądu tylko do wymiaru inwariancji, trzeba stwierdzić w świetle zaprezentowanych przykładów, iż transport niezmienników w niektórych przypadkach możliwy jest / dokonany został tylko częściowo. Są jednak sytuacje (przykład 10c), w których wprowadzić nie można mówić o zachowaniu całej „wiązki” niezmienników w przekładzie, jednakże godzi się uznać inwariancję za wystarczającą, co oznacza pozbawienie jej kategoryczności oraz nadanie jej pewnej arbitralności.

Ważnym krokiem badawczym byłaby – w nawiązaniu do Albrechta (2013, s. 36) – rekonstrukcja wymogów inwariancji przyświecających tłumaczom Haasa oraz dokonanie ogólnej oceny inwariancji na bazie stworzonego przez Freunek

instrumentarium. Zaproponowana przez autorkę architektura inwariancji, choć niełatwa w analitycznym zdyskontowaniu, stwarza szansę na zniuansowaną ewaluację przekładu w wymiarze globalnym¹⁷.

LITERATURA PRYMARNĄ

- Haas W. (1998), *Come, Sweet Death – Komm, süßer Tod*, tłum. Swiss Re Group Languages Services, Zürich.
- Haas W. (2007), *Wskrzeszenie umarłych*, tłum. B. Tarnas, Warszawa.
- Haas W. (2008a), *Kostucha*, tłum. B. Tarnas, Warszawa.
- Haas W. (2008b), *Przyjdź słodka śmierci*, tłum. B. Tarnas, Warszawa.
- Haas W. (2009a), *Komm, süßer Tod*, Reinbek b. Hamburg.
- Haas W. (2009b), *Приди, сладкая смерть*, tłum. O. Асписова, http://publ.lib.ru/ARCHIVES/H/HAAS_Vol%27f/_Haas_V.html#001, format pliku: Doc-ZIP (12.07.2014).
- Haas W. (2010), *Der Knochenmann*, Reinbek b. Hamburg.
- Haas W. (2011a), *Auferstehung der Toten*, Reinbek b. Hamburg.
- Haas W. (2011b), *Das ewige Leben*, München, Zürich.
- Haas W. (2011c), *Wieczne życie*, tłum. B. Tarnas, Warszawa.
- Haas W. (2013a), *Resurrection*, tłum. A. Janusch, Brooklyn, London.
- Haas W. (2013b), *The Bone Man*, tłum. A. Janusch, Brooklyn, London.
- Haas W. (2014), *Come, sweet death!*, tłum. A. Janusch, Brooklyn, London.

LITERATURA SEKUNDARNA

- Albrecht J. (2009), *Literarisches Übersetzen. Linguistische Grundlagen*. W: Zybatow L. (red.), *Translation: Neue Entwicklungen in Theorie und Praxis. Summer Trans-Lektionen zur Translationswissenschaft. LATI-Beiträge I*, Bern i in., s. 3–44.
- Albrecht J. (2013), *Übersetzung und Linguistik. Grundlagen der Übersetzungsforschung II*, Tübingen.
- Ammon U. et al. (2004), *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*, Berlin.
- Baker M. (red.), (2005), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, London, New York.
- Baßler M. (2005), *Der deutsche Pop-Roman. Die neuen Archivisten*, München.
- Coseriu E. (1994), *Textlinguistik*, Tübingen, Basel.
- Dębski A. (2006), *Translatologia. Podstawowe problemy, stan i perspektywy badań, zainteresowania badaczy*. W: *Rocznik Przekładoznawczy. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*, 2, s. 11–40, www.rp.umk.pl/pdf/Art2.pdf (11.07.2014).
- Dudenredaktion (red.), (2003), *Duden – Deutsches Universalwörterbuch*, Mannheim i in.
- Freunek S. (2007), *Literarische Mündlichkeit und Übersetzung. Am Beispiel deutscher und russischer Erzähltexte*, Berlin.
- Haas F. (2005), *Aufklärung in Österreich. Die erhellenden Kriminalromane von Wolf Haas*. W: Moraldo S. (red.), *Mord als kreativer Prozess. Zum Kriminalroman der Gegenwart in Deutschland, Österreich und der Schweiz*, Heidelberg, s. 127–134.

¹⁷ Por. analiza poświęcona m.in. rosyjskiemu przekładowi *Komm, süßer Tod* (Freunek 2007, s. 223 i n.).

- Hejwowski K. (2013), *Tłumaczenie, ekwiwalencja i teorie przekładu*. W: Grucza S. et al. (red.), *Translatoryka. Koncepcje – Modele – Analizy*, Warszawa, s. 74–90, <https://portal.uw.edu.pl/web/snikla/tomy-serii> (19.01.2015).
- Henjum K. B. (2004), *Gesprochensprachlichkeit als Übersetzungsproblem*. W: Kittel H. et al. (red.), *Übersetzung – Translation – Traduction. Vol 1. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*, Berlin, New York, s. 512–520.
- Jäger G. (1975), *Translation and Translationslinguistik*, Halle/S.
- Koch P., Oesterreicher W. (2011), *Gesprochene Sprache in der Romania. Französisch, Italienisch, Spanisch*, Berlin, New York.
- Kosta P. (2010), *Kulturbilder und ästhetische Verarbeitung des Französischen in den letzten Romanen Milan Kunderas und ihre Wiedergabe im Polnischen, Tschechischen und Deutschen: der Versuch einer kultursemantischen und diskursanalytischen Funktionsbestimmung der interlingualen Invarianz/Varianz*. W: Krysztofiak M. (red.), *Probleme der Übersetzungskultur*, Frankfurt/M. i in., s. 129–143, books.google.pl (19.07.2014).
- Krysztofiak M. (1999), *Przekład literacki a translologia*, Poznań.
- Kubiak P. (2014), *Humor w oryginale i w przekładzie na podstawie powieści Wolfa Haasa*, Referat wygłoszony na konferencji „Między słowami, między światami” w Olsztynie (4–5 kwietnia).
- Kulczycki E. (2012), *Sytuacja komunikacyjna w kulturze archaicznej a symboliczność komunikacji*. W: *Filo-Sofija*, 16 (1), s. 39–52, filo-sofija.pl/index.php/czasopismo/article/viewFile/319/312 (30.07.2014).
- Kvam S. (2009), *Grundlagen einer textlinguistischen Übersetzungswissenschaft. Forschungsüberblick und Hypothese*, Münster.
- Lebiedziński H. (1981), *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*, Warszawa.
- Lipiński K. (2000), *Vademecum tłumacza*, Kraków.
- Metz D. (2004), *Österreich nach Frankreich bringen – eine Übersetzungsanalyse von Wolf Haas' Auferstehung der Toten*, Praca dyplomowa napisana na Uniwersytecie w Grazu.
- MLW (1959–1967), *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*, München.
- Nindl S. (2010), *Wolf Haas und sein kriminalliterarisches Sprachexperiment*, Berlin.
- Pieciul-Karmińska E. (2009–2010), *Polskie dzieje baśni braci Grimm*. W: *Przekładaniec*, 22–23, s. 80–96, www.ejournals.eu/pliki/art/2996 (18.07.2014).
- Plener P. (2003), *404 ding. Über die Kriminalromane von Wolf Haas*. W: Aspetsberger F. (red.), *Neues. Trends und Motive in der (österreichischen) Gegenwartsliteratur*, Innsbruck, s. 107–139.
- Pohl H.-D. (2007), *Die österreichische Küchensprache. Ein Lexikon der typischen kulinarischen Besonderheiten (mit sprachwissenschaftlichen Erläuterungen)*, Wien.
- Reiß K. (2003), *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*, Heidelberg.
- Rupprechter W. (2003), *Zum Sprachwitz bei Wolf Haas*. W: *Kolik – Zeitschrift für Literatur*, 22–23, s. 53–67.
- Schreiber M. (1993), *Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs*, Tübingen.
- Szczerba J. (b.d.), *Wskreszenie umarłych, Haas, Wolf*. W: *Gazeta Wyborcza*, <http://wyborcza.pl/1,82204,5032387.html> (27.03.2014).
- Zybatow L. (2009), *Zu den translationswissenschaftlichen Grundlagen des literarischen Übersetzens*. W: Zybatow L. (red.), *Translation: Neue Entwicklungen in Theorie und Praxis. Summer-Trans-Lektionen zur Translationswissenschaft. IATI-Beiträge I*, Bern i in., s. 237–267.
- Zybatow L. (2012), *Translationswissenschaft: gestern – heute – morgen*. W: Zybatow L. et al. (red.), *Translationswissenschaft interdisziplinär: Fragen der Theorie und Didaktik. Translation Studies: Interdisciplinary Issues in Theory and Didactics*, Bern i in., s. 3–19.

*Paweł Kubiak***COMMUNICATIVE CODES BETWEEN TRANSLATIONAL INVARIANCE AND
VARIANCE**

(Summary)

The article briefly presents the notions of invariance and variance as used with regard to the transfer of three essential codes which we can discern in a literary work, i.e. aesthetic code, lexical-semantic code and cultural code (cf. Krysztofiak 1999). The analysis is provided on the basis of four novels by the Austrian author Wolf Haas, whose unique writing style can be demanding for any translator.

Key words: Translation, Wolf Haas, invariance, variance, aesthetic code, lexical-semantic code, cultural code.